

VÂMİK VE AZRÂ

1790; nşr. Rızâ Enzâbînejâd – Gulâmrızâ Tabâtâbâî Mecced, Tahran 1381 hş./2002; nşr. Rahmetullah Cebbârî, Tahran 1386 hş.; nşr. Nisrîn Rüstemî-i Tahrânî, Tahran 1389 hş.). **15. Hacı Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî** (ö. 1249/1833; şairin diğer bazı eserleriyle birlikte, Şîraz 1324, 1329; nşr. Kâvûs Hasanlî – Kâvûs Rızâyî, Tahran 1382 hş.). **16. Bibliothèque Nationale**'de müellifi belli olmayan mensur *Vâmîk u 'Azrâ* (Blochet, IV, 75). **17. Pencap Üniversitesi Kütüphanesi**'ndeki müellifi meçhul mensur *Vâmîk u 'Azrâ* (geniş bilgi için bk. *Meşnevî-yi Vâmîk u 'Azrâ*, neşredenin girişi, s. 3-126).

Bu eserlerde Vâmîk ve Azrâ çok değişik ülke padişahlarının çocukları olarak gösterilmiştir. Ayrıca hikâyede olayların gelişmesi, hikâyede geçen diğer kahramanlar, zaman, mekân ve hikâyenin sonu birbirinden farklıdır. Eserlerin bazılarında mutlu sona erişirken bazılarında âşıklar birbirine kavuşmamıştır. Vâmîk, Unsurî'de Kru-tis adası hükümdarı Miltiades'in oğlu, Lâmiî'nin Türkçe eserinde Çin fağfuru Taymos'un, Cûşikânî'nin kitabında Sâsânî Hükümdarı Flatos'un, Sulhî'nin eserinde bir Arap melikinin, Zahîr'inde Sabâ Sultanı Nâsîr'in, Katîlî, Sarfî, Nâmî ve Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî'nin eserlerinde Yemen hükümdarının oğludur. Azrâ, Unsurî'de Sisam adası hâkimi Polycrates'in kızı, Lâmiî'nin eserinde Gazne sultanının, Cûşikânî'nin eserinde Karluk Hükümdarı Kadir Han'ın, Sulhî'nin kende Keşmir hükümdarının, Zahîr'inde Câbelsâ Hükümdarı Şahbâl b. Salsâl'in, Katîlî'nin kende Hicaz hükümdarının, Sarfî'nin kende Rum kumandanlarından Suheyli'nin kızı, Nâmî ve Muhammed Hüseyin-i Şîrâzî'nin kende bir köylü kızıdır. *Vâmîk u 'Azrâ* ilk defa Joseph F. von Hammer-Purgstall tarafından Almanca'ya çevrilmiştir (*Wamîk und Asra. Das ist der Glühende und die Blühende. Das älteste persische romantische Gedicht*, Wien 1833). Hikâyenin büyük kısmının Farsça ve Yunanca versiyonlarından edisyon kritiğini ve İngilizce'ye çevrini de Tomas Hägg ve Bo Utas gerçekleştirmiştir (*The Virgin and her Lover. Fragments of an Ancient Greek Novel and a Persian Epic Poem*, Leiden 2003).

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (trc. Rızâ Teceddüd), Tahran 1346 hş., s. 198; Unsurî, *Meşnevî-yi Vâmîk u 'Azrâ* (nşr. Muhammed Şefî), Lahor 1967, neşredenin girişi, s. 1-129; Devletşâh, *Tezkire-tü 'ş-şu'arâ* (nşr. Muhammed Abbâsî), Tahran 1337, s. 35; Ebû Tâhîr Tarsûsî, *Dârâbnâme* (nşr. Zebîhullah Safâ), Tahran 1344 hş., s. 206-210; Gibb, *HOP*, III, 26; P. Horn, *Geschichte der Per-*

sischen Litteratur, Leipzig 1901, s. 178; Browne, *LHP*, I, 275; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1928, IV, 75 (nr. 2120); M. Ali Terbiyet, *Ma-kâlât-ı Terbiyet* (nşr. Hüseyin Siddîk), Tahran 2535 şş., s. 321-335; Gönül Ayan, *Lâmiî'nin Vâmîk u Azrâ Mesnevisi* (doktora tez., 1983), Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Merkezi; a.mlf., "Vâmîk u Azrâ'lara Genel Bir Bakış", *JTS*, XIV/1 (1990), s. 21-32; M. İsmâilpür, "Vâmîk u 'Azrâ", *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahran 1381, III, 1080-1084; M. Ca'fer Mahcûb, "Vâmîk u 'Azrâ-yı 'Unsurî", *Su-hen*, XVIII/1, Tahran 1347 hş., s. 43-52, 131-142; Pervîz Nâtil Hânlerî, "Vâmîk u 'Azrâ-yı 'Unsurî ve Şâhnâme-i Firdevsî", a.e., XXI/5 (1350 hş.), s. 433-441; Bo. Utas, "Did Adhrâ Remain a Virgin?", *Orientalia Suecana*, XXXIII-XXXV, Uppsala 1984-86, s. 429-441; a.mlf., "The Ardent Lover and the Virgin: A Greek Romance in Muslim Lands", *AOH*, XLVIII/1-2 (1995), s. 229-239; a.mlf., "Wâmîk wa 'Adhrâ", *El²* (İng.), XI, 134-135; Kâvûs Hasanlî, "Dâstân-ı Vâmîk u 'Azrâ ve Rivâyet-i Hüseyin Şîrâzî", *Mecelle-i 'Ulûm-i İctimâ'î ve İnsânî Dânişgâh-ı Şîrâz*, sy. 34, Tahran 1381 hş., s. 1-18; Ali Eşref Sâdîkî, "Dâstân-ı Vâmîk u 'Azrâ ve Aşl-ı Yunânî-i Ân", *Neşr-i Dâniş*, XX/20, Tahran 1382 hş., s. 4-16; Cl. Huart – [Nazîf Şahinoğlu], "Vâmîk ve Azrâ", *İA*, XIII, 190-194.

A. NACI TOKMAK

□ TÜRK EDEBİYATI. XVI. yüzyılın başlarından itibaren Türkçe "Vâmîk ve Azrâ" mesnevileri daha ziyade Farsça'dan tercüme veya adapte yoluyla meydana getirilmekle birlikte Türk muhayyilesinin zenginliği ve olayların coğrafyası bakımından bazı farklılıklar içerir. Yazıya geçirilmeden önce de Anadolu'nun destansı hikâyeleri arasında yer alan bu eserlerin Türkçe'lerindeki olaylar şöylece özetlenebilir: Birçok defa evlenmesine rağmen çocuğu olmayan Çin Hakanı Taymus, Turan Şah'ın resmini görerek beğendiği kıızıyla evlenir ve bir oğlu doğar. Adını da Vâmîk koyar. Çocuk büyüdükçe güzelliği dillerde dolaşır ve sonunda Gazne hükümdarının kızı Azrâ'nın kulağına kadar gider, Azrâ ona âşık olur. Bundan kendisini haberdar etmek için resmini yaptırıp Vâmîk'a gönderir. Vâmîk da resmi görünce Azrâ'ya âşık olur ve sevgilisini bulmak üzere sırdaşı Behmen ile birlikte yola çıkar. Çok mace-ralı ve tehlikelerle dolu birçok yolculuk yaparlar; kendilerini yoldan alıkoymak isteyen düşmanlar ve tabiat üstü varlıklarla mücadele eder, savaşır, yaralanır ve iyileşirler. Yolda Sultan Erdeşir'in kızı Dilpezîr onlara yardım eder ve Dilpezîr ile Behmen arasında bir aşk doğar. Behmen, Belh Sultanı Tûr'un eline düşünce Dilpezîr, Vâmîk'ı kurtarmak için Kal'a-i Dilkûşâ'ya götürür. Oradan da Lâhîcân adlı bir peri sultanının oğlu ile, Kafdağı'nda oturan Perîzâd adlı prenses tarafından Kafdağı'na ka-

çırılır. Bu arada Lâhîcân ile Perîzâd da birbirlerine âşık olurlar. Artık ayrılığa dayanamayıp Vâmîk'ı aramaya çıkan Azrâ yolda Dilpezîr ile karşılaşır sevgilisinin Kal'a-i Dilkûşâ'da bulunduğunu öğrenir. Kafdağı'na ulaşır Lâhîcân'ın izniyle Vâmîk'a kavuşur. Fakat Vâmîk, vefa duygusuyla arkadaş Behmen'i araması gerektiğini söyleyerek yine tehlikeli yolculuklara girişince Azrâ ile Dilpezîr de beraberinde giderler. Tûs Şahı Mizbân ile savaşları sırasında Azrâ Mizbân'a esir düşer ve Mizbân ona âşık olur. Vâmîk, Azrâ'yı kurtarmaya çalışırken ateşperest Hindular tarafından yakalanır. Birçok maceradan sonra Dilpezîr'in yardımıyla Azrâ Mizbân'dan, Vâmîk da ateşte yanmaktan kurtulup Tûs şehrinde birbirlerine kavuşurlar. Tûs Şahı Mizbân onların şerefine verdiği ziyafet sırasında Hü-mâ adlı bir kızla evlenir. Bu arada Lâhîcân Perîzâd'a, Behmen de Dilpezîr'e kavuşmuştur. Böylece bütün sevenler Mizbân'ın ülkesinde mutlu zamanlar geçirir. Hikâye Vâmîk'in babasının yerine tahta geçmek üzere Azrâ ile birlikte ülkesine dönmesiyle sona erer.

Vâmîk ve Azrâ, Türk edebiyatında bütün kahramanlarının birbirine kavuştuğu bir mesnevi olarak hayli rağbet görmüştür. İçinde binbir gece masallarını andıran, hatta cinli, perili öğelerle fantastik konuları barındıran pek çok hikâye vardır.

Türk edebiyatında ilk *Vâmîk ve Azrâ*'nın Bihîştî Ahmed Sinan Çelebi (ö. 917/1511-12 [?]) tarafından yazıldığı belirtilirse de eser elde mevcut değildir. Şair, Ali Şîr Nevâî'nin yanında kaldığı dönemde ilgi duyduğu konuyu İstanbul'a döndükten sonra yeniden kaleme almıştır. Türk edebiyatında ikinci ve en dikkate değer *Vâmîk ve Azrâ*'yı Lâmiî Çelebi yazmıştır. Lâmiî, eserini Kanûnî Sultan Süleyman'ın emriyle Farsça'dan tercüme ederek altı aylık bir süre sonunda padişaha sunmuştur (Âşık Çelebi, vr. 135^b). Lâmiî'nin bu eserinden Latîfî dışında bütün kaynaklar söz etmiş ve en önemli *Vâmîk ve Azrâ* çevirisi olduğu hususunda birleşmiştir. Eser 5879 beyit olup Lâmiî Çelebi'nin ifadesine göre Unsurî'nin eserinde yer almayan 100 beyit civarındaki "Kaside-i Gül-i Sadberk" ile "taçlandırılmıştır." Yer yer orijinal epizotlar içeren eser Gönül Ayan tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.). Kalkandelenli Muîdî'nin de (XVI. yüzyıl) bir *Vâmîk ve Azrâ* kaleme aldığı belirtilmektedir. Latîfî ve Kinalîzâde Hasan Çelebi, onun ham-sesini oluşturan mesnevilerinden birinin de *Vâmîk ve Azrâ* olduğunu söylerler. Bu eser de kayıptır. Kanûnî Sultan Süleyman

devri şairlerinden Manisalı Câmîî, Sinan Paşa'nın kaptan-ı deryâlığı döneminde (1550-1554) onun emriyle Kanûni Sultan Süleyman adına bir *Vâmık ve Azrâ* yazmıştır. *Muhabbetnâme* adıyla da bilinen ve 181 varak tutarındaki tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı olan eser (Fâtih, nr. 4142) 5240 beyit olup hikâyenin genel özelliklerini taşımakla birlikte hemen hiçbir şairden etkilenmemiş hissini uyardırarak bir anlatıma sahiptir. Aşk ve savaş etrafında gelişen hikâye boyunca sevmenin ve iyiliğin sembolü olan aşkın nefret ve kötülüğün sembolü olan savaşa üstünlüğü dile getirilir. Şair eserine serpiştirdiği gazel ve kasidelerle daha serbest davranma imkânı bulmuş ve diğer Vâmık ve Azrâ'lardan farklı bir mesnevi meydana getirmiştir. Eser üzerine iki doktora tezi hazırlanmıştır (bk. bibl.). Bursalı Mehmed Tâhir bunlardan başka Havâî Mustafa Bursevî (ö. 1017/1608) ve Havâî Abdurrahman İstanbulî'nin de (ö. 1122/1710) birer *Vâmık ve Azrâ* kaleme aldıklarını söyler (*Osmanlı Müellifleri*, II, 488, 489).

Muhammed Ali Terbiyet (*Makâlât-ı Terbiyet*, s. 38) ve Muhammed Şefî' (*Meşnevî-i Vâmık u 'Azrâ*, s. 38), Bursalı Sûfizâdeler'den Hamzavî'nin beş mesnevisinden birinin *Vâmık ve Azrâ* olduğunu kaydederse de böyle bir mesneviye rastlanmamıştır. Yine Muhammed Şefî', Cemâlî adlı bir şairin de *Vâmık ve Azrâ* yazdığından bahseder. Agâh Sırrı Levend, Blochet'nin hazırladığı *Paris Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*'nda Kâdirî Çelebi adına bir *Vâmık ve Azrâ* mesnevisinin kayıtlı bulunduğunu, ancak bunun Lâmiî Çelebi'ye ait eser olduğunu belirterek bu yanlış düzeltir (*Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 134). Kâdirî Çelebi, Lâmiî'nin bu hikâyeyi mesnevi haline getirmesine yardım edenlerden biri olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Unsurî, *Meşnevî-i Vâmık u 'Azrâ* (nşr. Muhammed Şefî'), Lahor 1967, s. 38; Sehî, *Tezkire* (Kut), s. 224; Aşık Çelebi, *Meşâirü's-suarâ*, İÜ Ktp., TY, nr. 2406, vr. 135^b; Latîfî, *Tezkiretü's-şu'arâ ve tabsiratü'n-nuzamâ* (haz. Rıdvan Canım), İstanbul 2000, s. 208, 457, 502; Beyânî, *Tezkire* (haz. İbrahim Kutluk), Ankara 1997, s. 33; *Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım* (haz. Mustafa İsen), Ankara 1994, s. 153; Kınalızâde Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-suarâ*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 602, vr. 262^b; *Osmanlı Müellifleri*, II, 96-97, 488, 489; E. Blochet, *Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothèque Nationale*, Paris 1928, IV, 75 (nr. 2120); Agâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, s. 134; M. Ali Terbiyet, *Makâlât-ı Terbiyet* (nşr. Hüseyin Sıddîk), Tahran 2535 şş., s. 38; Gönül Ayan, *Lâmiî Vâmık u Azrâ: İnceleme-Metin*, Ankara 1998, s. 13-54; a.mlf., "Vâmık u Azrâ Hikâyesinin Menşei", *II. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı*,

Ankara 2007, VIII, 519; a.mlf., "Vâmık u Azrâ'lara Genel Bir Bakış", *JTS*, XIV/1 (1990), s. 21-32; Selami Ece, *Manisalı Câmîî'nin Vâmık u Azrâ Mesnevisi* (doktora tezi, 2002), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; M. Esat Harmanlı, *Manisalı Câmîî: Muhabbet-nâme (Vâmık u Azrâ): İnceleme-Metin-Nesre Çeviri* (doktora tezi, 2003), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2007, s. 471-472.

GÖNÜL AYAN

VAN

Doğu Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Murat-Van bölümündeki Van gölü kapalı havzasında yer almaktadır. Eski Van şehri Van gölünün doğu sahilinde iken 1915 yılında Ermeniler tarafından tamamen yıkılıp tahrip edilmesi sonucu kıyıda 7 km. kadar uzaklıkta (Tuncel, s. 488) hafif eğimli bir alan üzerinde yeniden kurulmuştur. Van adının kökeni hakkında akla en yakın ve bilimsel görüş Urartuca Biane veya Viane'den geldiği yolundaki görüştür. İslâm fetihlerine dair Arapça kaynaklarda Van ismine pek rastlanmaz. Van adının Arap kaynaklarında ve İslâmiyet öncesi devirlerde geçmemesinin sebebi, buranın kaleden ayrı bir yerleşme yeri şeklinde kurulup gelişmesinin daha sonraki dönemlerde gerçekleşmiş olmasıdır.

Şehrin bulunduğu yörenin yerleşme tarihi milâttan önce 4000 yıllarına kadar iner. Van Kalesi'nin 6 km. güneyinde bulunan Tilkitepe ile Van gölünün kuzeyinde Ernis mezarlıklarındaki kazılarda Kalkolitik, Bronz ve Demir dönemlerine ait kültürel buluntulara rastlanmıştır. Milâttan önce 2000'lerde Van gölünden itibaren Kızılırmak ve Yeşilirmak'ın Karadeniz'e döküldüğü yerlere kadar uzanan bölgede Hurriler hâkimdi. Milâttan önce XIII. yüzyılda Hurri-Mitani siyasî teşekkül merkezî otoritesi

zayıflayarak beyliklere bölündü. Asur kraları bu küçük beylikleri hâkimiyetleri altına almaya çalıştı ve bu sırada, Van gölü çevresinden Batı İran'a kadar uzanan bölgede Nairi ve Uruatri ülkeleriyle Asurlular arasında mücadeleler başladı. Urartu ve Asur mücadelesi milâttan önce IX. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. Asurlular'ın dağlık arazi şartlarına sahip bölgeyi hâkimiyet altında tutmasının zorluğu yüzünden Urartu Kralı I. Sardur, Urartu Devleti'ni kurmayı başardı ve başşehri Tuşpa (bugünkü Van Kalesi) oldu. Urartu döneminde Van Kalesi'nin imarı geniş ölçüde tamamlandı; bu faaliyetlerin büyük bir kısmı Kral İspuini (m.ö. 830-810) ve II. Sardur (m.ö. 764-735) zamanında gerçekleşti. Urartular'ın Van'daki hâkimiyetinin milâttan önce VII. yüzyılın başlarına kadar sürdüğü ve milâttan önce 609'dan hemen sonra Urartu ülkesini İskitler'in ele geçirdiği bazı arkeolojik buluntulardan anlaşılmaktadır.

Urartular'dan sonra bölgeye sırasıyla İskitler, Medler ve Persler hâkimiyet kurdu. Persler zamanında Van yöresine uzun müddet Halde denildi. Büyük İskender'in Pers İmparatorluğu'nu ele geçirmesi ve milâttan önce 323'te ölmesi üzerine bölge onun generallerinden Selevkiüs'un idaresine geçti. Ardından Van yıllarca Bizans ile İran arasında siyasî mücadeleye sahne oldu ve sürekli biçimde el değiştirdi. Milâttan önce 66'da Roma idaresi kuruldu; şehir Roma ve Part devletleri arasında bir tampon bölge konumunda kaldı. Milâttan sonra 200 yıllarına kadar Partlar ve Bizanslılar arasında sürekli el değiştirdi. II.-VII. yüzyıllar arasında Sâsânî idaresinde kaldı. 625'te bölgeye Hazar Türkleri geldi. Hazar Türkleri'nin VIII. yüzyılın sonunda İslâmiyet'i benimseyip halifeyi kabul etmelerinden sonra bu yörede Abbâsî idaresinin tesis edildiği tahmin edilmektedir. IX. yüzyılın ilk yarısında Van ve çevresinde Abbâsî-Bizans ve Abbâsî-Ermeni mü-

Van'ın XVII. yüzyıl içindeki durumunu gösteren bir minyatür (TSMMA, E. nr. 9847)